

Kafkas Albanyası (Arnavutluk'u)

Kafkas Albanya'sı M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren kadim bir devlettir. 8. yüzyıla kadar Doğu Transkafkasya'da, bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan topraklarının bir kısmını kapsamıştır.

Kafkas Albanyası'ndan ilk kez, ülkeyi ayrıntılı olarak anlatan antik tarihçi ve coğrafyacı Strabon (MÖ 64/63 - MS 23/24) bahsetmektedir. Romalıların Albanya ülkesine karşı seferler düzenlediği dönemde yaşamıştır. Tüm bilim adamları, çalışmalarının çoğunu Strabon'un "Coğrafya" adlı eserine dayan-dırmışlardır. Bu eserin büyük bir kısmı günümüze ulaşmış ve Fransızca, Rusça, Yunanca, İngilizce ve Almanca dillerinde defalarca yayınlanmış ve yeniden basılmıştır. Eserinin 4. ve 5. bölümlerinde Kafkasya Albanya'sını anlatıyor.

Yunan ve Latin kaynaklarında "Albania", Ermeni kaynaklarında "Alvank", Fars kaynaklarında ise "Arran" adı geçmektedir. 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Kafkas Albanya'sı Farsça Arran ismiyle biliniyordu.

Başka bir versiyona göre ise Albanya kelimesi eski Türk ve Sanskrit (Hindistan'ın eski dili) dillerinden gelmektedir - "alp", "alb", yüksek, zirve, dağ anlamına gelir ve "dağlık ülke" anlamındadır. İskoçya, eski Kelt (Hint-Avrupa) dilinde "dağlık ülke" anlamına gelen Albanya olarak adlandırılı-yordu. Bugün Balkan Yarımadası'nda bulunan Arnavutluk Cumhuriyeti aynı zamanda "dağlık ülke" anlamına da geliyor.

19. yüzyılın başlarında Azerbaycanlı bilim adamı Abbasgulu Ağa Bakıhanov (1794-1847), "Albanya" teriminin "özgür" anlamında "beyaz" anlamına gelen Latince "albi" kelimesinden geldiğini ileri sürmüştür.

Rus oryantalist ve Kafkasya uzmanı Nikolay Marr (1864-1935), "Albanya" kelimesinin, Dağıstan adı gibi "dağlar ülkesi" anlamına geldiği görüşünü ortaya atmıştır.

Araştırmacılar, antik dönemde Kür Nehri'nin sol kıyısında yer alan Alban Krallığı'nın, farklı diller konuşan 26 kabilenin bir araya gelmesiyle oluştuğu-nu ileri sürüyorlar. Bunlardan bazılarının isimleri biliniyor: Albanlar, Gargarlar, Utiler, Maskutlar, Geller, Silvalar (Chilbs), Legiler, Lupentsiler (Lbinsler), Diduriler.

Yeni araştırmalar bazı kabilelerin Albanya'nın parçası olmadığını, bazıların ise İskit kökenli olduğunu ikna edici bir şekilde kanıtıyor. Bu, yüzyıllar boyunca yazılmış antik yazarların eserlerinin ve doğal olarak antik yazarları birincil kaynak olarak gösteren sonraki yazarların, Kafkas Albanyası tarihinin çarpıtılması anlamına gelir. Bunda Ermeni ve Rus araştırmacıların büyük rolü olmuştur.

Silvalar, Legiler, Lupentsiler ve Diduriler Kafkas Albanya'sının bir parçası değildiler. Bu kabileler Albanların kuzey komşularıydı ve bugünkü Dağıstan'ın güneyinde yaşıyorlardı. Bazen Kafkas Albanya'sının genişleme dönemlerinde kendilerini bunun bir parçası olarak buldular.

Gargarlar, Utiler, Maskutlar, Geller burada her zaman var olmuş İskit kabileleridir (Sakalar, Massagetler, Sarmatlar).

Kafkas Albanya'sında Nah-Dağıstan ailesine mensup kabileler, Farsça ko-nuşan kabileler, İskit kabileleri ve 2. yüzyıldan itibaren Türk kabileleri yaşa-mıştır. Yunanlılar tarihi Ermenistan'dan başlayarak, Sarmat göçebelerinin yurduna, Hazar Denizi'ne ve Derbent'e kadar uzanan günümüz Azerbaycan topraklarına Albania adı vermişlerdir.

Albanların günümüz Azerbaycanlılarının ve Güney Dağıstan halklarının etnogenezinde doğrudan rol oynadıkları şüphesizdir. Ancak Albanlar ayrı bir etnik grup değildi. Albanya tarihi ve coğrafi bir isimdir. Bu bölgede yaşayan kabilelere topluca Alban deniliyordu. Mesela Dağıstan 40 ila 80 kabilenin yaşadığı bir coğrafi isimdir.

Rus "Halklar ve Dinler" (1999) ansiklopedisine göre Gargarlar, Albanlar, Utiler, Hazarlar ve Legiler Azerbaycanlıların etnogenezine katılmışlardır.

Sovyet tarihçi Camilla Trever'e (1892-1974) göre Gargarlar, Kafkas Alban-ya'sının önde gelen kabilelerinden biriydi. Bazı araştırmacılar Gargarları İnguşlarla, bazıları Rutullarla, bazıları da Tsakhullarla özdeşleştiriyor.

Azerbaycanlı araştırmacılar, Gargar kelimesinin Bulgar, Kongar, Uturgar vb. gibi Türkçe konuşan kabilelerin adlarını çağrıştırdığını ileri sürmektedir. Gargar teriminin iki kısımdan oluştuğunu düşünmektedirler. Birinci kısım, "garga" (karga) anlamına gelen "garg" olarak düşünülmesi gereken "gar" sözcüğü ve çokluk anlamı taşıyan "ar" ekidir. Gargar, karga kabilesi anlamına geliyor.

Kafkas Albanları, Ermeniler ve Gürcüler gibi ortak bir dil ve ortak bir kültür yaratamadılar. Kabilelerin yalnızca bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etti. Bu bölgede nüfus birkaç yüzyıl boyunca Zerdüştlük bölgesi olarak kaldı. Burada Türk ve Farsça konuşan kabileler çoğunlukta ve İslam'ı benimsediler. Daha sonra üstünlük Türk unsuruna geçti.

Erken Orta Çağ'da (Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından sonra başlayan ve 1030'a kadar süren Avrupa tarihi dönemi), Albanya çok etnikli bir ülke olmaya devam etti. Alban topraklarında Hıristiyanlığı benimseyen nüfusun bir kısmı Ermenileştirildi (Artsakh ve Utik eyaletleri), Arnavutluk-İber sınır bölgesindeki (Kaheti) bir kısım da Kartvelize (gürcüleştirildi) edildi. Nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman oldu. Kuzey ve Hazar bölgelerinde yaşayan halkın torunları günümüz Azerbaycanlıları, Udiler, Tatlar, Rutullar, Tsakhurlar ve Lezgilerdir. Güney ve Hazar bölgelerindeki nüfusun torunları günümüz Azerbaycanlıları, Talışlar ve Tatlardır.

1. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Alban Devleti, Part Arşak hanedanının bir kolu olan Arranşahlar veya Arşaklılar tarafından yönetildi. Ermenistan'da Part kralının kardeşinin başkanlık ettiği bir hanedan, Gürcistan ve Kafkas Albanya'sında ise onun diğer akrabalarının önderliğinde bir hanedan hüküm sürüyordu.

Sasaniler döneminde Kafkas Albanya'sının toprakları genişletildi. 461 yılın-da Alban Krallığı Sasani Devleti içinde bir Marzpanlık (vilayet) haline geldi. 630 yılında, kökeni Part (eski Pers) olan Mihraniler hanedanı Kafkas Albanya'sında iktidarı ele geçirdi. Daha 7. yüzyılın başlarında Sasanilerden Kafkas Albanyasındaki Gardman feodal topraklarını aldılar. 727 yılında Araplar Kafkas Albanyasını ele geçirdiler. Dillerini ve inançlarını koruyan Ermeniler ve Gürcüler'den farklı olarak Kafkas Albanya'sındaki kabileler hiçbir zaman tek bir halk oluşturmayı başaramadılar. Kafkas Albanya'sı tarih sahnesinden çekildi.

Kafkas Albanyası'nın farklı dönemlerdeki başkentleri Kabala (VI. yüzyıla kadar) ve Partav şehirleriydi. Diğer büyük şehirler Paytakaran (Beylagan, Azerbaycan), Derbent (Derbent, Dağıstan) ve Şemakha (Şamahı, Azerbaycan) idi.

Kabala şehrinde (şu anda Azerbaycan'ın Gebele şehri) Alban ve Türk kabileleri (Hunlar-Savirler ve Hazarlar) yaşıyordu. 7. yüzyılda Hazarlar Kabala'yı yönettiler. 727 yılında şehri ele geçiren Araplar,

şehre el-Hazar veya Hazara adını verdiler. Araplar döneminde başkent Partav, Perozabat veya Bardawi (şimdiki Azerbaycan'ın Berde şehri) oldu.

Bazı alimler "Albanya" kelimesinin Pers kökenli olduğunu ileri sürmektedir.

Antik Yunanlıların, daha sonra Batı dünyasının Albanya adını kullandığı, Partlar, Sasaniler ve daha sonra Arapların aynı topraklara Arran adını verdiği kesindir.

Çok dilli Albanya'nın kendine özgü alfabesi olan dillerinden biri olan Albança, günümüzdeki Udi dilinin atası olmuştur. Doğu Kafkas dil ailesine aittir.

Alman dilbilimci Jost Gippert, Udi dilinin Albançaya yakın olduğunu ileri sürmektedir. Albança kelimelerin neredeyse yarısı Udiler tarafından anlaşılıyor.

Udinler Doğu Kafkasya'nın en eski halklarından biridir. Bugünkü Azerbaycan topraklarında Kafkas Albanyası'nı kuran kabilelerden biriydiler. Etnik köken olarak Dağıstan halklarına yakındırlar. Dilbilimciler tarafından Nah-Dağıstan dil ailesinin Lezgi koluna ait olarak sınıflandırılmasına rağmen, dili Lezgi diline benzememektedir. İnanç yoluyla - Ortodoks Hıristiyanlardır.

Antik Yunan tarihçisi Herodot (M.Ö. 484-425), "Tarih" adlı eserinde ilk kez, Roma ile Ahameniş İmparatorlukları arasında M.Ö. 490 yılında gerçekleşen Atina'ya 32 km uzaklıktaki Maraton Muharebesi'ni anlatırken, Uti askerleri-nin Ahameniş ordusunun 14. satraplığında da savaştıklarını belirtmiştir.

Antik Romalı yazar Gaius Plinius Secundus (Büyük Plinius, MS 22-79) Udinler'i İskitler olarak adlandırmış ve Utidorlar (Aorsi-Sarmatlar) hakkında yazmıştır.

Kuzey Kafkasya'nın MÖ 1. binyılda İskit, daha sonra Sarmatya ve Büyük Bulgaristan'ın bir parçası olduğu güvenilir bir şekilde bilinmektedir.

Bulgarlar eski bir Türk kavmiydi. Kuzey Kafkasya'nın tamamı eski Farsça konuşan ve eski Türkçe konuşan kavimlerin yaşadığı bir yerdi. Yeni isimler altında yeni kabileler ortaya çıktı, eski kabileler yok oldu. Dağıstan'da çok dillilik yaygındı; kabileler dağlık arazi nedeniyle izole bir şekilde yaşıyorlardı. Dağıstanlıların coğrafi konumu ve uzak yerleşimleri,

onların ayrı dil grupları-na bölünmesine neden olmuştur. Bu durum, günlük yaşamda ana dillerin korunması ve kullanılması ihtiyacını doğurdu.

Nah-Dağıstan dil ailesi, birçok dilin karışımından ortaya çıkmıştır.

Aynı durum Kafkas Albanya'sında da vardı. Kabilelerin isimleri sürekli değişti-yordu. Bazı kabileler kendi isimlerini koruyarak farklı isimler altında birleşerek birlik oluşturdular.

Çağdaş Farsça (İran, Afgan ve Tacik) ve Türkçe (Türk, Azerice, Kumuk, Uygur, Türkmençe, Özbek, Kazak, Kırgız vb.) dilleri eski olanlardan çok farklıdır. Antik Yunanca ile Yunanca tamamen farklı dillerdir. Ama gördüğümüz gibi isimler aynı kaldı.

Ermeni kaynakları Alban dilinin yazı sisteminin 5. yüzyılın başlarında Mesrop Maştots tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir. Alfabe 52 harften oluşuyordu. Dini Hıristiyan edebiyatı Albançaya çevriliyor, kilise ayinleri bu dilde yapılıyordu. Daha sonra tarihi sebeplerden dolayı Alban alfabesi kullanılmamaya başlanmış ve giderek ortadan kalkmıştır.

Kafkas Albanya'sında 5. yüzyıla kadar resmi ve konuşma dili Aramice, daha sonra Orta Farsça olmuştur. Birçok farklı kavim ve dilin varlığı Orta Farsçanın ortak dil haline gelmesine yol açmıştır.

Birçok araştırmacı, Kafkas Albanya' sını kabileleri arasında Gargarların sayıca önemli bir kabile olduğunu belirtmektedir. Alban alfabesi Gargar dili esas alınarak oluşturulmuştur.

Alban alfabesi Ermeni alfabesine benzemektedir. Alfabenin yaratılmasında kilisenin büyük rolü olmuştur. O dönemde Ermeni, Gürcü ve Alban kiliseleri birbirine çok yakındı.

Gürcü Kilisesi'nin 8. yüzyılın başlarında, Araplar zamanı, bu üçlüden ayrılıp Bizans Ortodoksluğu'na katılmasının ardından Alban Kilisesi tamamen Ermeni Apostolik Kilisesi'nin etkisi altına girdi. Bunun sonucunda Albanca giderek dinsel kimliğin bir unsuru olmaktan çıktı ve yerini Ermeniceye bıraktı.

Sonraki birkaç yüzyıl boyunca Kafkas Alban nüfusunun Hıristiyan kısmı Ermenileştirildi. Buna rağmen nüfusunun büyük çoğunluğu İslam'ı benimsemiş ve birkaç yüzyıl boyunca Nah-Dağıstan ailesinin bazı kabileleri, farsça konuşan kabileler ve Türk kabileleri

birbirleriyle etkileşime girmiş, karışmış, asimile olmuş, bu da tek bir kültür, dil ve öz bilincin oluşmasına yol açmış ve bunun sonucunda Azerbaycan Türk halkı ortaya çıkmıştır.

Bugün Azerbaycanlılar, Gürcüler ve Kuzey Kafkasya halkları Kafkas halk-larının temsilcileri ve Kafkas kültürünün taşıyıcılarıdır. Ermeniler Transkaf-kasya'da yaşıyorlar. Ermenistan, üç Transkafkasya ülkesinden biri olarak kabul edilir. Buna rağmen Kafkas kültürünün taşıyıcısı değiller.

Antik çağlarda Alban kabileleri putperestti. 3. yüzyılda Zerdüştlük ana din haline geldi. 3. yüzyılın sonlarında Hıristiyanlığın bu bölgede yayılması baş-ladı. Elçi Elişa, Arnavutluk'taki ilk Hıristiyan vaiz olarak kabul edilir. 1. Yüzyıl-da yaşamış ve ölmüştür. Transkafkasya'nın ilk Hıristiyan kilisesini Kiş köyün-de (bugünkü Azerbaycan'ın Şeki bölgesindeki Kiş köyü) inşa ettirmiştir.

4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlık Ermenistan, Gürcistan ve Alban Marzpaniyelerinde resmi statüye kavuştu. Bu üç kilise ayrılarak Hıristiyanlık dünya sisteminde ayrı bir grup oluşturdu. 607 yılında Gürcü Kilisesi Bizans Ortodoksluğuna katıldı. Bu dönemden itibaren Alban Kilisesi'nin, daha güçlü olan Ermeni Kilisesi tarafından yutulması süreci başladı. 704 yılında Alban Katolikosu görevden alındı ve Alban Kilisesi, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin bir parçası haline geldi ve daha sonra tamamen Ermeni Kilisesi'yle birleşti. Ağvan Katolikosluğu resmen 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürdü. Katolikosluk tahtı 1830 yılında kaldırıldı. Alban Kilisesi'nin ilgili cemaatleri Azerbaycan ve Artsakh piskoposlukları olarak doğrudan Eçmiyazin'e bağlı olmaya başladı.

MÖ 9. yüzyıldan başlayarak 4. yüzyıla kadar Avrasya'nın batı ve orta bozkır-larına egemen olan, çok sayıda kableden oluşan eski bir halkın eski Yunanca adı İskitlerdir. Ahameniş kroniklerinde bunlara "sak" veya "saka" adı verilirken, Çinliler onlara "sai" etnik adını vermişlerdir. Bazı araştırmacı-lar İskit boylarının gelenek ve yaşam biçimlerinin Türk halklarının gelenek ve yaşam biçimleriyle aynı olduğunu ileri sürmektedirler. Ortaçağ tarihçileri ve kronikçileri bunlara Türk adını vermiş veya onları Türk halkları çemberine dahil olarak sınıflandırmışlardır.

M.Ö. 7-6. yüzyıllardan itibaren günümüz Azerbaycan topraklarında İskitlerin İşkuza Krallığı'nın (M.Ö. 670-550) bir parçası olan Sakasena adlı ta-rihi bir bölgenin bulunduğu güvenilir bir şekilde bilinmektedir. Daha sonra bunların yerini ünlü kraliçe

Tomris'in (M.Ö. 570-520) yönetimindeki İskitlerin Massaget kabilesi aldı.

Tomris'in intikamı hakkında meşhur bir efsane vardır. Efsaneye göre, Ahameniş Kralı II. Büyük Kiros büyük bir orduyla Aras Nehri'ni geçerek Massaget topraklarında ordugâhını kurar. Ona elçiler göndererek evlenme teklifinde bulunur. Tomiris reddediyor. Geceleyin, Kiros'un birlikleri gizlice kamptan çekilir ve geride küçük bir müfreze bırakır. Prens Spargapises ön-derliğindeki Massagetler kampa saldırır, Persleri yener ve zaferi kutlamaya başlarlar. Kiros, Massagetleri yener ve aralarında Tomris'in oğlunun da bu-lunduğu birçok kişiyi esir alır. Tomris, Kiros'a bir mektup yazarak esirleri ser-best bırakmasını ve Massagetlerin ülkesinden ayrılmasını ister. Spargapises esaret altında kendini öldürür. Daha sonra Tomris ve ordusu Perslere saldırır. Savaş meydanında neredeyse tüm ordu, Kiros'un kendisi de dahil olmak üzere yok olur. Tomiris, şarap tulumunun insan kanıyla doldurulmasını ve ardından Kiros'un cesedinin şehitler arasında bulunmasını emreder. Cesedi bulununca Kraliçe, başının kürke geçirilmesini emretti.

Massagetler o dönemde Maskut adını almış ve bu ad altında kendilerine ait tarihi bir bölgeleri olmuştur. Daha sonra bu tarihi bölge Kafkas Albanya'sının bir parçası olmuştur.

Modern Azerbaycan topraklarında Hazar veya Paytakaran isimli tarihi bir bölge vardı. Ahamenişler'e, sonra Romalılar'a, sonra Partlar'a ve Sasaniler'e ait olmuştur. Daha sonra Kafkas Albanya'sının bir parçası oldu. Bazı antik araştırmacılar burada Pars kabilesinin yaşadığına inanıyorlardı. Paytakaran kelimesi ve bölge halkının kökeni Farsçadır.

Maskutların kralı Sanesan veya Sanatruk'un (? – 330-338 yılları arasında) Paytarakan şehrini ele geçirip kendisine tabi Hunların yardımıyla Kafkas Albanya'sını yönettiği güvenilir bir kaynaktan bilinmektedir.

Pek çok araştırmacı Kafkasya Albanya'sının feodal mülklerden oluşan bir konfederasyon olduğunu doğruluyor: Çola, Maskut, Lpinia, Balasakan, Paytarakan, Artsah, Utik, Gardman, Arnavutluk.

Massagetler Çola bölgesinde (Dağıstan'ın Derbent bölgesi) yaşıyorlardı.

Massagetler Maskut bölgesinde (Azerbaycan'ın kuzeybatısı ve

Dağistan'ın güneyinde) yaşıyorlardı.

Massagetler, Balasakan bölgesinde (Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı kesimleri, Azerbaycan) yaşıyorlardı.

Strabon, Paytarakan bölgesinde (antik zamanlarda Kapiana, günümüzde Azerbaycan ve İran arasında paylaşılmıştır) İskit kökenli bir kabile olan Paryaların yaşadığını, daha sonra bu bölgede Massagetlerin ve Farsça konuşan kabilelerin yaşadığını belirtmiştir.

Artsah bölgesinde (Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dağlık kısmı) Farsça konuşan kabileler yaşıyordu.

Bazı araştırmacılar Utik bölgesinin antik dönemde Farsça konuşan Utianlar tarafından iskan edildiğini ileri sürmektedirler. Strabon, Utik bölgesinin İskit kökenli bir kabile olan Anariakiler tarafından iskan edildiğini ileri sürmüştür.

Gardman bölgesinde (Ermenistan'ın doğu kısmı ile Azerbaycan'ın Şemkir bölgesi arasında kalan tarihi bölge) Farsça konuşan kabileler yaşıyordu.

Albanya bölgesinin (Kür Nehri'nin sol kıyısı, Azerbaycan toprakları, kısmen Gürcistan, kısmen Dağistan) nüfusu etnik açıdan çeşitlidir. Antik çağlarda burada İskitler (Sakalar, Massagetler, Sarmatlar) ve eski Farsça konuşan kavimler yaşamıştır. Daha sonra Albanya'da Nah-Dağistan dil ailesine men-sup kavimler, Türk ve Farsça konuşan kavimler yaşamıştır.

Tarihî kaynaklarda, Güney Kafkasya'da ilk Türk boylarının ancak 11. Yüzyıl-da ortaya çıktığı, bunların Kafkas Albanyası'nın yerli halkını asimile eden Selçuklu Türkleri olduğu belirtilmektedir.

İskitlerin (Sakalar, Massagetler ve Sarmatlar) M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren Güney Kafkasya'da yaşadıkları güvenilir bir şekilde bilinmektedir. Hunlar ilk olarak 2. yüzyılda Kafkasya'da ortaya çıktılar. 3. yüzyılda Hunlar Pers ordu-sunda görev aldılar. 4. yüzyılın sonlarına doğru Hunlar Kafkasya'ya kitlesel olarak nüfuz etmeye başladılar. Hunların göçebe kampları Batı Hazar bölgesinin bozkır bölgelerinden Derbent Geçidi'ne kadar olan bölgede bulunuyordu. Hunlardan sonra isimler de değişti. Türk adı geliyor, ardından Türkçe konuşan Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Oğuzlar, Türkmenler, Selçuklular, Cengizliler, Osmanlılar vb. geliyor.

Romalılar, 378 yılında ilk kez Kuzey Kafkasya'yı, Dinyeper ve Dinyester'in alt kesimlerini, Balkan adası Trakya'yı ele geçiren ve Macaristan ile Avusturya'ya yerleşen Hunlarla karşılaştılar.

4. yüzyılın sonlarında Kafkas Albanyasında Hun-Savirler ortaya çıktı.

5-10. yüzyıllarda Dağıstan topraklarında Hunlar (Savirler) krallığı mevcuttu. Başkent Varaçan şehriydi - bir versiyona göre Buynaksk, bir başka versiyona göre ise Başlıkent köyü yakınlarındaydı. Hazarların bir vasalıydı.

Uzun süre Trans-Volga ve Güney Urallar bölgesinde yaşayan Sarmatlar, 5. yüzyılda Kuzey Kafkasya'ya yerleştiler. Araştırmacılar, Sasani ve Alban ordularının Albanya'ya göç eden Hunlar ve Sarmatlar'ı da kapsadığını kanıtladılar. Bazı tarihçiler onları Slav halklarının ataları olarak kabul etmektedir. Sarmatların etnik kökeni konusu bilimsel olarak henüz bir çözüme kavuştu-rulamamıştır. Son araştırmalar Türk dili kavramının daha inandırıcı olduğunu gösteriyor. Sarmatların bıraktığı kelimeler çoğunluğunun Türk kökenli olması bunu göstermektedir.

Kafkas Albanya'sı ile Hazar Kağanlığı, özellikle Hazar Kağan'ının kızıyla evlenen Cavanşir (642-681) döneminde hemen her zaman iyi geçiniyorlardı. 681 yılında Dağıstan'daki Hun Krallığı hükümdarı Alp İlitver, Prens Cevanşir'in komplocular tarafından öldürülmesinden memnun olmayınca bir sefer düzenledi ve Kafkas Albanyası Hun Krallığı'nın vasalı oldu.

Bir buçuk bin yıl Müslüman bir ortamda yaşayan Gürcüler ve Ermeniler neden Müslümanlaştırılmadılar?

Katolikos İsaak Partev ve arkadaşı Mesrop Maştots 407 yılında Ermeni dilini ve yazısını yarattılar. İsaak Partev, Ermenistan eyaletinde Hıristiyanlığın yayıcısı olan ilk Katolikos Grigorios Lusavoriç'in (Aydınlatıcı) torunuydu. Bilindiği üzere, Gregorius'un kendisi Part kökenliydi, Part hanedanının vali-sinin (Arşakid yahut Arşakuni) kuzeniydi ve Sasaniler iktidarının kurulmasından sonra bütün Part prensleri Ermenistan eyaletine yakın akrabalarının yanına göç etme hakkına sahipti.

Part kültürünün kendini kanıtlamasına katkıda bulunan tek gücün Hıristiyanlık olduğu ortaya çıktı. Hıristiyanlığın yardımıyla Partlar Sasaniler'e karşı mücadele edebildiler. Bunun için Partların

parçalarından yeni bir halk ve yeni bir dil yaratmaları gerekiyordu. Eyaletin adı Ermenistan, kilisenin adı da Ermeni olduğundan diline de Ermenice deniliyordu. Ve imanlarını güçlendirmek için Kutsal Yazılara kendi dillerinde sahip olmaları gerekiyordu. İncil ve kilisenin bütün yazıları yeni dile çevrildi.

Hıristiyanlığın yayılması ve putperestlikle mücadele birkaç yüzyıl boyunca devam etti. Valiler bazen kiliseyle kavga etmişler, hatta bazen Katolikosları öldürmüşler, ama hiçbir zaman kilisenin mal varlığına el koymamışlardır.

Çeşitli aşiretler ve aileler arasında kanlı çatışmalar yaşandı. Bir tarafta valiler, diğer tarafta Katolikos ve büyük feodal beyler arasında da çatışmalar yaşandı.

Bazen kilise valinin yardımıyla, bazen de büyük Hıristiyan feodal beylerin yardımıyla putperest kabileleri yok etti, mallarına kilise, vali ve Hıristiyan feodal beyler lehine el konuldu. Hatta Hıristiyanlığı kabul edip kiliseye bo-yun eğmek istemeyenler bile yok edildi. Kilise, eyalet valisi ve bütün klanlar üzerinde mutlak bir üstünlük sağlamayı amaçlayan bir merkezileşme mücadelesi yürütüyordu.

Hıristiyanlar - Roma ve Bizans İmparatorlukları, bir tarafta ve diğer tarafta Sasani İmparatorluğu'nun Zerdüştleri, Müslümanlar -Arap Halifeliği, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu, arasında sürekli savaşlar vardı. Savaşlar sonucunda Ermenistan ve Gürcistan'ın batı kısmı Hıristiyan imparatorluklarının parçası olarak kaldı.

Ermenistan eyaletin batı kesiminde aşiretlerin Hıristiyanlaştırılması ve Ermenileştirilmesi, çoğunluğun Zerdüştlükten vazgeçmek istemediği doğu kesimine göre daha hızlı gerçekleşti. Benzer tablo, Part kökenli Pers hane-danlarının hüküm sürdüğü Gürcistan'da da görülüyordu.

Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'da Arap Hilafetinin (640-1055) ortaya çıkmasından sonra putperestlik giderek ortadan kalktı. Hıristiyanlık Ermenistan ve Gürcistan topraklarıyla Azerbaycan'ın dağlık kesimlerine yayıldı.

Hıristiyan devletler Hıristiyanlığı yaymaya devam ettiler ve bu nedenle Ermenileri ve Gürcüleri her zaman desteklediler.

Araplar ve Türkler, Gürcü ve Ermenileri İslamiyet'i kabul etmeye zorlamadılar. Gürcüler ve Ermeniler inançlarını, kiliseleri ve feodal

beyleri ise toprak-larını korudular.

Azerbaycanlılar ve Kafkasyalılar gönüllü olarak İslam dinini kabul ettiler. 642 yılında Araplar Nahçıvan'a gelerek, bugünkü Azerbaycan topraklarının tamamını aşarak Derbent'e kadar hemen hemen hiçbir direnişle karşılaş-madan ilerlediler. Yerel Fars valileri Arapların himayesi altına girerek İslam'ı kabul ediyor veya kendi dinlerinde kalıyorlardı. Derbent valisi de aynısını yaptı. Daha sonra Hazarlar ile Araplar arasında Dağıstan mücadelesi başla-dı ve bu mücadele 10. yüzyılın başına kadar sürdü.

O dönemde Albanların bir kısmı Hıristiyandı, geri kalan Albanlar ve diğer kabileler ise ateşperestti. İslamiyet, Arapların gelmesiyle 7. yüzyılın sonla-rında Albanya'ya girmeye başladı. Bölgeyi İslamlaştırma hareketine ilk baş-layan kişi Alban hükümdarı Cavanşir'dir.

9. yüzyılda başkentleri Şamahı ve Bakü olan Şirvanşahlar İslam hanedanı (861-1538) ortaya çıktı. Çeşitli dönemlerde Şirvanşahlar'ın gücü komşu Arran ve Derbent'e kadar uzanmıştır. 10. yüzyılda başkenti Gence olan Şeddadiler (951-1136) İslam hanedanı ortaya çıktı. Şirvanşahlar ve Şeddadiler Arap kökenliydi ama kendilerini Sasanilerin torunları olarak görüyorlardı. 985 yılında İslam'ı kabul etmiş Selçuklu Türkleri 11. yüzyılda İslam'ın yeni yayıcıları oldular ve Şeddadiler devleti, Azerbaycan'ın güneyinde İldegizliler (1136-1225) Türk devletiyle değiştirildi.

Albanların Hıristiyan kalan kısmı daha sonra Ermenileştirildi. Azerbaycan'da kalan Albanlar, Farsça konuşan ve Türkçe konuşan kabileler İslam'ı kabul ettiler. Güney Dağıstan kısa sürede İslamlaştı. Dağıstan'ın geri kalan kısmı 10. yüzyılın sonuna kadar Hazarların egemenliğinde kaldı. Hazar Türkleri ile Müslüman Araplar arasında sürekli savaşlar yaşıyordu. Hazarlar'ın dini, bütün Türk boylarında olduğu gibi Tengricilik'ti. 740 yılında Hazarlar Budizm'i kabul ettiler. O dönemde kendilerini Türkler (Tengricilik), yerli putperestler ve güneyden Araplar tarafından çevrelenmiş buldular. 921 yılında Bulgar Türkleri Müslüman oldular. Bu tarihten itibaren Türkler kitleler halinde İslam'a geçmeye başladılar. Bunun sonucunda 10. yüzyılın sonları-na doğru Hazarlar tarih sahnesinden çekildiler.

Hıristiyanlıktan ziyade İslam'a yakın bir din olan Zerdüştlük, Kafkas Albanya topraklarında yaygındı. Mahallede, çeşitli kabileleri Hıristiyanlık etrafında birleştirip kendi dillerini ve halklarını yaratabilen

güçlü Ermeni ve Gürcü prens aileleri vardı. Albanlar, 5. yüzyılın başlarından 7. yüzyılın ortalarına kadar Ermenilerle birlikte hareket ettiler. Kökenleri ve dinleri aynıydı: Eski Pers, Part ve Zerdüş. Hıristiyanlığı neredeyse aynı anda benimsediler ve kendi alfabelerini oluşturdular. 7. yüzyılın ortalarında Cavaşir döneminde Kafkas Albanyası'nda Türk boyları hakim olmuş ve halkın İslamlaşması başlamıştır. 705 yılında Alban Kilisesi Ermeni Kilisesi'nin bir parçası haline geldi ve Albanların bir kısmı Ermenileştirildi. Azerbaycan'da günümüze kadar varlığını sürdüren tek Hıristiyan eski Alban kavimi Udiler'dir.

Kafkas Albanyası'nın kalan kabileleri İslam'ı kabul ettiler. Neden?

Zerdüşlük, en eski tek tanrılı dinlerden biri olarak ideoloji ve dünya görüşü itibarıyla İslam'a en yakın olanıdır.

Namazların kılınış sırası aynıdır: Günde beş vakit.

Fatiha Suresi'nde Sırat-ı Müstakim (doğru yol) tabirini okuyoruz. Zerdüştlük de benzer bir köprüye sahiptir ve onlar da tüm ölümlülerin dünyadaki yolculuklarının sonunda adil bir yargılanmayla karşılaşacaklarına inanırlar. Köprüyü geçecekler, ya cehenneme ya da cennete gidecekler.

Zerdüştlük hem dışsal hem de içsel bir şeytanın varlığına inanırlar. Müslümanların bir şeytanı vardır.

Zerdüştlüğün etkisinin en çarpıcı örneği Türk halkları ve Farslar tarafından kutlanan Nevruz bayramıdır. İlkbahar bayramı Zerdüştlükten başlıca bayramlarından biri olarak kabul edilirdi. Bu günde insanlar eğlenir ve şenlik ateşleri yakarlardı. Bu gelenek, esas itibarıyla değişmeden, bugün de Azerbaycan'da varlığını sürdürmektedir.

İslamiyet'in yayılmasıyla kadim dünyayla bağ kopmuş ve medeniyete geçiş yaşanmıştır. Farsça kültür dili, Arapça ise devlet ve din dili oldu. Kafkas Albanyası halkı eski düzende yaşamaya devam etti ve feodal beylerin ve valilerin emrinde çalıştı. Birçok farklı dili konuşuyorlardı. Daha sonra Türk dili ortak dil haline geldi. Bu durum birkaç yüzyıl daha sürecekti.

Dağıstan halklarının etnogenezinde Nah- Dağıstan ailesine mensup kabileler, Farsça konuşan kabileler, proto-Türkler (İskitler, Massagetler, Sarmatlar, Hunlar), Türkçe konuşan kabileler (Hazarlar,

Peçenekler, Kıpçaklar ve Araplar (VII-XI. yüzyıllar) yer almaktadır.

Azerbaycanlıların etnogenezinde Farsça konuşan kabileler (İskitler, Massagetler, Hunlar), Türkçe konuşan kabileler (Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Oğuzlar), Araplar (VII-XI. yüzyıllar)) ve Selçuk Türkleri (XI. Yüzyıl) yer almaktadır.

Bazı bilim adamları Kumukları Kafkasya'nın yerli halkı olarak kabul etmi-yorlar. Ayrıca Ermeni bilim adamları Azerbaycanlıları Kafkasya'nın yerli bir halkı olarak görmüyorlar.

Türkler aslında Kafkasya'nın yerli bir halkıdır.

Antik dönemde, M.Ö. 1. binyıldan başlayarak Kafkasya'da, bugünkü Dağıstan ve Azerbaycan topraklarında Sarmatlar ve Saklar (Masagetler, Muskatlar) gibi İskit kabileleri yaşamıştır.

Bugünkü Azerbaycan ve İran topraklarında M.Ö. 670-550 yıllarında İskitlerin İşkuza Krallığı vardı. Krallığın merkezi Sakaların ikamet ettiği top-raklar olan Sakasena bölgesiydi (Azerbaycan'ın Gence şehrine bağlı bir bölge). Bunları takiben Massagetler tarih sahnesine çıktılar.

Günümüzdeki Azerbaycan ve Dağıstan topraklarında başkenti Çola (şimdiki Derbent) olan Maskutlar Krallığı (M.Ö. VI. yüzyıl - MS 1. yüzyıl) bulu-nuyordu. Maskut bölgesi MS 1. yüzyıldan itibaren Kafkas Albanya krallarının vasallığı altındaydı.

Azerbaycanlı bilim adamları A. Bakihanov ve S. Aşurbeyli, Maştaga köyü-nün (Azerbaycan'ın Bakü şehrinin bir mahallesi) isminin Hazar kıyısında ya-şayan Maskutlar (Massagetler) tarafından verildiğini düşünme eğiliminde-ydiler.

Daha sonra bugünkü Dağıstan toprakları, MS 1. yüzyıldan 1867 yılına kadar Hunlar, Hazarlar, Kıpçaklar, Nogaylar, Kumuklar ve hanlıkları tarafından meskun edilmiştir. Kumuklar ve Nogaylar, Nah-Vaynak dil ailesine mensup birçok kabilenin yaşadığı eski ve ortaçağ Türk dilli kabilelerin torunlarıdır.

Günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları 1828 yılına kadar Hunlar, Hazarlar, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Türkmenler tarafından meskun edilmiş olup, bu toplulukların her biri kendi devlet ve hanlıklarına sahipti.

1804-1813 (Gülistan Antlaşması) ve 1826-1828 (Türkmençay

Antlaşması) Rusya-Kacar savaşlarından sonra Kacar devleti Doğu Gürcistan, Dağıstan, Ermenistan ve Kuzey Azerbaycan'ı kaybetmiştir. Araz Nehri'nin kuzeyindeki topraklar Rusya'da kalırken, Araz Nehri'nin güneyindeki topraklar ise bugün-kü İran'ı oluşturan Kaçar Devleti'nin sınırları içinde kaldı.

Türkmenler (Selçuklu Oğuz Türkleri), İslamiyet'i kabul eden Oğuz boylarına verilen isimdir. 11. yüzyılın ortalarında İran ve Azerbaycan'a geldiler. Hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Zira o dönemde Kuzey İran ve Azerbaycan'ın nüfu-sunun büyük çoğunluğu zaten Türk ve Müslümandı.

O tarihten itibaren bu topraklarda Selçuklular (1038-1157), İldegizliler (1137-1225), Hülagüoğulları (1256-1335) ve Timurlular (1370-1507) gibi güçlü devletler varlıklarını sürdürdüler.

14. yüzyılın ortalarına doğru Hülagüler'in zayıflamasıyla İran ve Azerbaycan topraklarında Çobanoğulları (1338-1357) ve Celayiroğulları (1340-1410) devletleri ortaya çıktı. Devletleri bugünkü Orta ve Güney İran toprakları ile Irak'ın (kuzey hariç) topraklarını kapsıyordu. Başkentleri Bağdat (Irak), Tebriz (Güney Azerbaycan, İran) ve Basra (Irak) şehirleriydi.

Timurluların zayıflaması nedeniyle Karakoyunlu (1375-1468) ve Akkoyunlu (1467-1501) devletleri ortaya çıktı. Oğuz Türk boylarının birleşmesi olan Karakoyunlu Devleti, Batı Asya'da Azerbaycan, Ermenistan, Irak, İran'ın kuzeybatısı ve Türkiye'nin doğusunda yer alan topraklarda varlığını sürdürdü. Devletin başkenti Tebriz şehriydi (Doğu Azerbaycan bölgesi, İran).

Akkoyunlu Devleti, Doğu Anadolu, Irak, İran, Ermenistan ve Azerbaycan'da hüküm sürmüştür. Devletin başkenti Tebriz şehriydi.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine bağlı Oğuz Türk boyları akraba idi. Tek fark, ilkinin Şii, ikincisinin ise Sünni olmasıydı.

Daha sonra Safeviler (1501-1726), Afşarlar (1729-1750) ve Kaçarlar (1785-1925) devletleri geldi.

Son Kaçar hükümdarı Sultan Ahmed Şah 31 Ekim 1925'te tahttan indirildi ve Rıza Han şah ilan edildi.

İran ve Azerbaycan terimleri coğrafi isimler olarak anlaşılmalıdır. Celayiriler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kacarlar

devletlerinin günümüz Azerbaycanlılarıyla doğrudan ilişkileri vardır. Bunlara İran veya Fars devletleri demek tarihi çarpıtmaktır.

Otokton, yerleşimcilerin gelişinden önce yerel, yerli anlamına gelir. Bu eği-limin temelinde, bir halkın yaşadığı yerin çok eski olması, o halkın belirli bir toprak üzerindeki haklarının temelini oluşturduğu inancı yatıyordu. Bugün bu ideoloji anlamını yitirmiştir. Bir halkın toprakları üzerindeki haklarının ta-nınması için, o halkın birkaç kuşak boyunca ikamet etmesi ve bu hakkın ta-nınıp kayıt altına alındığı uluslararası hukuk belgeleri artık yeterli sayılmak-tadır.

11. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Kuzey Kafkasya'da Türk-Kumuk dili-nin, Transkafkasya'da ise Türk-Azeri dilinin ortak dil olduğu güvenilir bir şe-kilde bilinmektedir.

Ruslar Kafkas yaylalarına karşı yaklaşık 50 yıldır neden savaş yürüttü? Birçok kabile nasıl bir arada savaştı ve birbirlerini nasıl anladılar?

Öncelikle bölgenin coğrafyası Ruslar için sorun yaratıyordu; dağlar ve ormanlar. Bu durum yerel kabilelerin başarılı bir şekilde direnmelerine olanak sağlıyordu.

İkincisi, Rus birlikleri ormanları, ekinleri ve tahıl rezervlerini tahrip etti ve hayvanlara el koydu. Daha sonra isyancı köyler yıkıldı. Dolayısıyla direniş evrenselleşti.

Üçüncüsü, Müslümanlar kâfirlere karşı gazavat, yani cihad ilan ettiler. Müslüman ayaklanmasına Dağıstan imamları Gazi Muhammed (1795-1832), Gamzat Bey (1789-1834) ve Şeyh Şamil (1797-1871) önderlik etti.

Şamil'in milliyeti konusunda farklı rivayetler vardır. Araştırmacılar Şamil, Muhammed Gazi ve Gamzat Bey'in de Avar olduğunu yazıyorlar. Ancak Şamil'in baba tarafından atası Kumuk Amirhan'dır. Şamil ailesiyle Kumukça konuşuyordu. Kumuk kavminden olan İmam Gazi Muhammed'in müridi (talebesi, takipçisi) idi. İkisi de Gimri köyünde doğmuşlardı. Köyün Avar ismi Genub, armut anlamına gelen "geni" kelimesinden gelmektedir. Diğer versi-yonlar ise Kumuk dilinde bitki adı anlamına gelen kymra kelimesi ve Oğuz Türkçesinde otlak anlamına gelen gemry kelimesiyle ilişkilendirilmektedir.

Şamil'in kendisi Arapça, Avarca, Türkçe ve Kumuk dillerini bildiğini söyle-miştir. Bir ara kendisine "sıradan bir Tatar" demişti.

O dönemde Rusya'da Kumukla-ra ve Azerilere Tatar deniliyordu.

Şamil, "sürgün" için Kaluga'ya gönderildi (1860-1869) ve burada 9 yıl bo-yunca üç katlı bir evde asilzade olarak yaşadı. İki tercümanı vardı. Biri Rusça, diğeri Kumuk dilinden. Kaluga'da Arapça ve Kumuk dillerini iyi bilen Albay Dmitriy Boguslavski, Şamil'i gizlice gözetliyordu. Çarlık hükümetiyle yazışmalar Kumuk Türkçesiyle yapılıyordu.

Kuzey Dağıstan'da iletişim dili Avarca, Güney Dağıstan'da ise Kumuk Türkçesiydi. İmam Şamil, İslam dininin erbabı, teşkilatçı ve askeri liderdi. Bu vasıfları ve yukarıda belirtilen iki dili bilmesi sayesinde imam, 25 yıl boyunca dağlıların direnişine başarıyla liderlik etti.

Referans.

Lezgiler. Bazı tarihçiler Lezgilerin Albanların torunları olduğunu belirtmekte-dirler. Rusçadaki "lezgin" kelimesi, Lezgilerin kendilerine verdikleri isim olan lezgi veya lek'e karşılık gelmektedir. Lezgi ismi, tarihi Lezgin isminin İranlaş-tırılmış halidir - lek/leg. Ortaçağ Arap yazarları leklere el-Lakz adını vermiş-lerdir. Strabon, "Amazonlar ile Albanlar arasında Geller ve Legianlar, yani İskitler yaşar" demiştir.

Legi veya Leki, Kafkas Albanya'sında yaşayan ve günümüz Lezgi ve Laklar'ın ataları olarak kabul edilen 26 kabileden biridir.

Strabon, Amazonların Mermodus Nehri yakınlarında yaşadıklarına inanı-yordu. Bilim insanları Mermoda'nın günümüzdeki Terek veya Kuban Nehri olduğunu ileri sürüyorlar. Antik Yunan yazarı ve filozofu Plutarkhos (MS 45-50 - MS 119-125 yılları arasında), Amazonların Kafkas Sıradağları'nda, Kür Nehri'nin ağzından Samur Nehri'ne kadar Hazar kıyılarında yaşadıklarını bildirmektedir. Amazonların, Alazani Nehri kıyısındaki bir bölge olan "Alazons"un çarpıtılmış etnik bir terim olduğu yönünde bir versiyon da var.

Alazani, Gürcistan'ın doğusunda ve Azerbaycan'ın batısında bulunan, Mingeçevir Barajı'na dökülen bir nehirdir. Azerbaycan'da buna Ganıh denir. Avarlar Alazan, Çeçenler Alaz, Tsakhurlar ise Dur derler.

Lezgi terimi yazılı kaynaklarda 12. yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Bu isim Dağıstanlı ayrı bir halkın kendi kendini tanımlaması değildi. Rus İmparator-luğu'nda ve Türkler arasında, Güney Dağıstan'ın çok sayıdaki dağ kabilesini tanımlamak için "Lezgiler" adı kullanılıyordu.

1920'li yıllarda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Küreliler ismiyle bilinen Dağıstan'ın dağ halkların-dan birine resmi olarak "Lezgiler" etnonimi verildi. Bu isim etnograf General Pyotr Uslarov (1816-1875) tarafından tanıtıldı. Lezgilerin tarihi merkezi olan Kyura - Güney Dağıstan'da tarihi ve coğrafi bölgedir. Bölgenin adı, bölge, semt anlamına gelen Arapça "kura" kelimesinden gelmektedir. Kuzeyde Samur Nehri ile Tabasaran bölgesi arasında yer alır.

14. yüzyılın sonundan 1867 yılına kadar Dağıstan topraklarında Şamhalat, Tarkov Şamhalatı, Kazikumuh Hanlığı ve Kyura-Kazikumuh Hanlığı adlarıyla anılan bir Kumuk devleti vardı. 1812-1820 yılları arasında ayrı bir Kyuri Hanlığı vardı. Başkenti Targu veya Tarki şehriydi (şimdi Mahaçkale şehrinin bir ilçesi). Hanlar Kumuk Şamhal hanedanına mensuptu.

1920'lere kadar Dağıstan'ın Nah-Dağıstan halkları Lezgin kabileleri olarak kabul ediliyordu. Bazı kaynaklarda Lezgi terimi Dağıstan'da yaşayan Türk olmayan tüm halkları ifade etmek için kullanılmıştır.

2020 yılında Dağıstan Cumhuriyeti'nin yerli halkı olarak 14 halk resmen tanındı: Avarlar, Ağullar, Azeriler, Darginler, Kumuklar, Laklar, Lezgiler, Tatlar, Tabasaranlar, Nogaylar, Rutullar, Ruslar, Tsakhurlar ve Çeçenler-Akkinler.

2024 yılı sonu itibarıyla Dağıstan'ın nüfusu 3,3 milyon kişidir. Dağıstan nü-fusunun %21,3'ünü (yaklaşık 660 bin kişi) Türkçe konuşan halk (Kumuklar, Nogaylar ve Azeriler) oluşturmaktadır. Lezgiler nüfusun %13,3'ünü, yani yaklaşık 417 bin kişiyi oluşturuyor. Azerbaycanlılar nüfusun %3,7'sini, yani yaklaşık 117 bin kişiyi oluşturuyor.

2024 yılı sonu itibarıyla Azerbaycan'ın nüfusu 10,2 milyon kişidir. Nüfu-sun %90'ından fazlasını Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Lezgiler Azerbaycan nüfusunun %2'sini, yani 200 bini aşkın kişiyi oluşturmaktadır.

Derbent kale duvarı.

Derbent Duvarı, Kafkas Dağları'nı atlayarak Hazar kıyısı boyunca kuzeyden gelecek istilalardan Transkafkasya ve Batı Asya halklarını koruyan Kafkas Duvarı'nın doğu kısmıdır. 562 yılından sonra Sasani Şahı I. Hüsrev Anuşiravan'ın emriyle yaptırılmıştır. Derbent Kalesi, deniz ile dağlar arasın-da dar (3 km) bir geçiti kapatıyordu.

Hazar'dan Karadeniz'e kadar Ana Kafkas Sıradağları'nın tüm uzunluğu bo-yunca (yaklaşık 1000 km), Kuzey Kafkasya'dan Transkafkasya'ya resmi ola-rak iki otoyol bulunmaktadır. Birincisi Hazar Denizi kıyısından Derbent üze-rinden geçerek Azerbaycan'a, ikincisi ise Vladikavkaz'dan Darial Geçidi'nden geçerek Tiflis'e kadar uzanan Gürcistan Askeri Yolu'dur.

Derbent, Farsçada "Dar Kapı" anlamına gelen Dar-i Band'dan gelmektedir. Alban Kapısı olarak da bilinirdi.

Darial, Farsçada "Alan Kapısı" anlamına gelen Dar-i Alan'dan gelmektedir. Kafkas Kapısı olarak da bilinirdi.

Lezginka, Kafkas halkları arasında uzun zamandan beri yaygın olan, Kafkasya'ya özgü hızlı ve hareketli bir halk dansıdır. En azından 1839'dan beri biliniyor.

Bu güzel dansın nereden geldiği ve kimin icat ettiği konusundaki tartışmalar bugün de devam ediyor. Dansın anavatanının Kafkas Dağları olduğunu söy-lemek yanlış olmaz.

Lezginka dansının isminin 1958 yılında "Lezginka" dans topluluğunun kuru-cuları tarafından Lezgi kültür figürleri tarafından uydurulduğu yönündeki versiyon yanlıştır.

20. yüzyılın başlarına kadar Dağistan'ın tüm halklarına Lezgiler deniliyordu. Dansın ismi büyük ihtimalle buradan geliyor. Dansın büyük olasılıkla Kafkas Savaşı (1817-1864) sırasında, yani Rus ordusunun Kuzey Kafkasya'yı ele ge-çirmeyi amaçlayan askeri harekâtı sırasında yaratıldığı düşünölmektedir.

Dans, 1935 yılında Londra'da düzenlenen Dünya Halk Dansları Festiva-li'nde, Z. Paliashvili Tiflis Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'ndan dansçılar İliko Sukhishvili ve eşi dansçı Nino Ramishvili'nin sahnelemesiyle dünya çapında ün kazandı.

Lezginka dansının Gürcü versiyonu olan Lekuri, Gürcü yönetmen Rezo Chkheidze'nin ünlü "Askerin Babası" (1964) filminde sahnelenmiştir.

Azerbaycan'da klasik Lezginka ve Lezginka'nın Azerbaycan versiyonu olan Gaytagı yaygındır.

Ermeniler, Kafkasya'da Çerkes giysisi (çoha) giymeyip lezginka

dansı yapmayan tek halktır.

Çerkes paltosu Kafkas halklarının bir tür dış giyimidir. Çerkeska, Kafkas halkları arasında Ruslarla ilk tanışmaların Çerkesler olması nedeniyle, Rusçada erkek dış giyimine verilen isimdir. Her milletin Çerkezlere verdiği isim farklıdır. Çoha, Türk kökenli bir isimdir. Gürcüler bu giysiye çoha, Azerbaycanlılar ise çuha adını veriyorlar.

Javanshir (? – 681) - Pers Mihranid hanedanından Alban Prensi (642-681), Gardman'ın feodal hanedanının hükümdarı. Sasaniler'in Araplara karşı yaptığı savaşta Alban ordusunun komutanıydı. 660 yılında Arap Halifeliğine karşı Bizans'la ittifak yaptı. 667 yılında kendisini Arapların vasalı ilan etti. 681 yılında, prenslik gücünün merkezileşmesine karşı mücadele eden derebeyleri tarafından öldürüldü.

Bir rivayete göre Cavaşir'e karşı düzenlenen komplo, Bizans yanlısı olan yeğeni Varaz-Trdat I önderliğindeki büyük feodal beyler tarafından düzen-lenmişti.

Başka bir rivayete göre ise komplocular İslamlaşma karşıtlarıydı.

705 yılında Mihranlılar'ın hakimiyeti Araplar tarafından ortadan kaldırıldı. Mihraniler Gardman prensleri olarak kaldılar.

Babek (789-838) Arap Halifeliğine karşı Hurremi isyanının lideriydi. İran'ın Erdebil ili sınırları içinde bulunan Bilalabad köyünde doğdu. Doğduğu dö-nemde Hurremi hareketi (Mutlu dinin mensupları) bugünkü İran Azerbaycanı topraklarında ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneydoğu kesiminde yaygındı. Halkın özgürlüğü için savaştılar ve özgürlüğü simgele-yen kızıl bayrak altında birleştiler. İnsan sömürüsüne karşı çıktılar ve top-lumsal eşitlik fikrini savundular. Hareketin tanınmış liderleri, birbirleriyle an-laşmazlık içinde olan küçük feodal beyler Cavidan ve Ebu İmran'dı.

Hurremi hareketi, erken Ortaçağ'da İslam dininin ibadetlerine, feodal baskıya ve Arap yönetimine karşı yönelmiş bir halk hareketiydi.

Rivayete göre Cavidan köye, Babek'in annesinin evine gelir, gencin olağan-üstü yetenekleri karşısında hayrete düşer ve onu Bazz kalesine götürür. Cavidan'ın 816'da ölmesinden sonra Babek, onun dul eşiyle evlenerek tarikatın başına geçti.

833 yılında İslam'ın altın çağıyla anılan Harun Reşid'in (Binbir Gece

Masalları'nın ana karakterlerinden biri olarak tanınır) en küçük oğlu el-Mutasım halife oldu.

835 yılında Halife Mutasım Bizans'la barış yaparak başkenti Bağdat'tan Samarra'ya (Bağdat'ın 125 km kuzeyinde) taşıdı, Türk savaşçılarından yeni bir ordu kurdu ve bütün gücüyle ayaklanmayı bastırmaya başladı. Yakın çevresi Türklere oluşuyordu, annesi de Türk'tü. Ordusunun başında Türk askeri komutanı Haydar bin Kavus el-Afşin bulunuyordu. Savaşta Babek yenilir. Kendisine olan inancını kaybeden taraftarları dağılıyor. Babek, müttefi-ki olan Kafkas Albanyası'nın Artsah bölgesi hükümdarı Sahl bin Sunbat'ın yanına gider Amma Sunbat onu Afşin'e teslim eder.

Babek'in bedeni çarmıha gerilerek Samarra'nın dış mahallelerinde sergilenir. Sonralar buraya "Babek'in Haçı" adı verilmiştir.

Afşin 840 yılında tutuklanmış ve 841 yılında idam edilmiştir. Onun yükselişi (Babek ve Bizans'a karşı kazandığı zaferler) Halifeyi korkutmuş ve Afşin'i tahttan indirmiştir.

Sahl bin Sunbat, Babek'in teslim olmasından sonra Arran (Kafkas Alban-ya'sı) valisi oldu. 854 yılında iki Alban prensiyle birlikte ihanetle suçlandı. Afşin'in Türk komutanlarından Buga el-Kebir, bir ceza müfrezesinin başında Alban prenslerini yener, tutuklar ve Suriye'ye sürgüne gönderir. Bundan sonraki akıbeti hakkında hiçbir bilgi yoktur. Muhtemelen idam edilmiştir.